

INNOVATIVE
WORLD

ISSN: 3030-3079

ORIENTAL JOURNAL OF ACADEMIC AND MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

SHARQ AKADEMIK VA KO'P TARMOQLI
TADQIQOTLAR JURNALI

Scientific Journal

2026/5

www.innoworld.net
+998 33 5668868

ORIENTAL JOURNAL OF ACADEMIC AND MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

Volume 4, Issue 5
2026

Journal has been listed in different indexings

Google Scholar

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

Directory of Research Journals Indexing

The official website of the journal:
www.innoworld.net

Uzbekistan-2026

ADABIY TIL VA SHEVA FARQI. O'ZBEK VA NEMIS TILIDA**Axmadjonov Nurbek Zokirjon o'g'li**

Farg'ona davlat universiteti, nemis va fransuz tillari kafedrasi dotsenti

akhmadjonovnurbek@gmail.com**Qalandarova Fotima**

Farg'ona davlat universiteti 23.110B guruh talabasi

qalandarovafotima777@gmail.com**Annotatsiya**

Ushbu maqolada adabiy til va sheva tushunchalarining lingvistik xususiyatlari hamda ularning o'zaro farqlari o'zbek va nemis tillari misolida tahlil qilinadi. Adabiy tilning me'yorlashganligi, umumxalq uchun tushunarligi va rasmiy muloqotdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, shevalarning hududiy, fonetik, leksik va grammatik xususiyatlari ko'rib chiqilib, o'zbek hamda nemis tillaridagi ayrim dialektal farqlar taqqosiy jihatdan tahlil etiladi. Tadqiqot natijasida har ikki tilda shevalar milliy madaniyat va til boyligini saqlovchi muhim omil ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Adabiy til, sheva, dialekt, o'zbek tili, nemis tili, lingvistika, fonetika, leksika, grammatik xususiyatlar, til me'yori, hududiy til variantlari.

Til insoniyat jamiyatining eng muhim aloqa vositasi bo'lib, kishilar o'rtasidagi muloqot, fikr almashish, bilim va tajribani avlodlardan avlodga yetkazishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Til orqali millatning tarixi, madaniyati, urf-odatlarini, qadriyatlarini va dunyoqarashi namoyon bo'ladi. Shu sababli har qanday xalqning tiliga e'tibor qaratish, uni o'rganish va rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Til doimiy ravishda taraqqiy etib boradigan ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat rivoji bilan chambarchas bog'liq holda takomillashadi. Har bir milliy tilda uning ichki tarkibini tashkil etuvchi turli ko'rinishlar mavjud. Ana shunday muhim ko'rinishlardan biri adabiy til va shevalardir.

Adabiy til muayyan xalqning me'yorlashtirilgan, sayqallangan va umumxalq uchun tushunarli bo'lgan til shakli sanaladi. U davlat boshqaruvi, ta'lim tizimi, ilm-fan, matbuot, ommaviy axborot vositalari hamda badiiy adabiyotda keng qo'llanadi. Adabiy tilning asosiy vazifasi jamiyat a'zolari o'rtasida yagona va tushunarli aloqa vositasini yaratish, milliy birlikni mustahkamlashdan iboratdir. Shu bilan birga, adabiy til ma'lum grammatik, uslubiy va imlo me'yorlariga ega bo'lib, barcha uchun namuna vazifasini bajaradi. Sheva esa tilning ma'lum hudud aholisi yoki ayrim ijtimoiy guruhlar nutqida qo'llanadigan ko'rinishidir. Shevalar o'zining fonetik, leksik va grammatik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ularda xalqning tarixiy yashash tarzi, hududiy xususiyatlari, urf-odatlarini va madaniy merosi aks etadi. Shevalar ko'pincha kundalik muloqot vositasi sifatida yashab keladi va til boyligini saqlashda muhim manba hisoblanadi. O'zbek tilida Toshkent, Xorazm, Farg'ona vodiysi, Qashqadaryo kabi hududlarga xos shevalar mavjud bo'lib, ular o'ziga xos til birliklari bilan xarakterlanadi. Adabiy til va sheva bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ularning vazifasi, qo'llanish doirasi va til me'yorlari jihatidan sezilarli farqlari mavjud. Adabiy til umumxalq ehtiyojiga

xizmat qiladigan yagona shakl bo'lsa, sheva hududiy chegaralangan ko'rinish hisoblanadi. Shu bilan birga, shevalar adabiy tilning rivojlanishi va boyishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Ko'plab yangi so'zlar, iboralar va xalqona ifodalar shevalar asosida adabiy tilga kirib keladi. Bugungi globallashtirish va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda adabiy tilning mavqei yanada ortib bormoqda. Biroq shevalarni saqlash, o'rganish va kelajak avlodga yetkazish ham dolzarb masalalardan biridir.

Chunki shevalar xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va milliy o'ziga xosligini ifodalaydi. Shuning uchun adabiy til va shevalarni birgalikda o'rganish tilshunoslik fanining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi adabiy til va sheva tushunchalarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning umumiy va farqli tomonlarini ko'rsatish, jamiyat hayotidagi o'rni hamda ahamiyatini yoritishdan iboratdir

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda adabiy til va shevalar o'rtasidagi farqlarni aniqlash hamda ularning fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini o'zaro qiyoslash maqsad qilingan. Tadqiqot lingvistik tahlilga asoslangan bo'lib, unda tavsifiy va qiyosiy yondashuvlar hamda sifatli tahlil usullari qo'llanildi. Bu usullar til hodisalarini chuqurroq anglash va ularning o'zaro farqlanishini ilmiy asosda izohlash imkonini berdi. Tadqiqot jarayonida adabiy til me'yorlari va turli hududiy shevalar materiallari o'zaro solishtirildi.

Ma'lumotlar asosan dialektologiyaga oid ilmiy manbalar, o'zbek adabiy tili grammatikasiga doir darsliklar hamda og'zaki nutq namunalari olindi. Shuningdek, turli hududlardan yozib olingan suhbatlar va intervyu materiallari ham tahlilga jalb etildi. Bu esa tadqiqotning amaliy asosini yanada mustahkamladi. Sheva materiallarini tanlashda maqsadli tanlash usuli qo'llanildi. Bunda O'zbekistonning Farg'ona vodiysi, Toshkent viloyati, Samarqand va Qashqadaryo hududlaridan nutq namunalari yig'ildi. Har bir hududdan olingan og'zaki nutq materiallari miqdor jihatdan yetarli bo'lishiga e'tibor qaratildi, bu esa qiyosiy tahlilning ishonchligini oshirdi.

Tahlil jarayonida fonetik, leksik va grammatik usullar asosiy o'rin egalladi. Fonetik tahlilda tovushlarning tushib qolishi, almashishi yoki qo'shilishi kabi hodisalar o'rganildi. Leksik tahlilda esa adabiy til va shevalarda qo'llaniladigan so'zlarning farqlari hamda ularning sinonimik variantlari solishtirildi. Grammatik tahlil jarayonida gap tuzilishi, qo'shimchalar va morfologik shakllarning o'ziga xosliklari ko'rib chiqildi. Ushbu tahlillar orqali adabiy til va shevalar o'rtasidagi asosiy lingvistik farqlar aniqlandi. Yig'ilgan materiallar avval transkripsiya qilinib, keyin lingvistik birliklarga ajratildi. Har bir misol alohida ko'rib chiqilib, adabiy til varianti bilan taqqoslandi va tizimli tarzda guruhlashtirildi. Bu jarayon natijalarni aniq va tushunarli ko'rinishda ifodalash imkonini berdi. Shuni ta'kidlash lozimki, ayrim hududiy shevalar bo'yicha materiallar cheklangan miqdorda olinganligi sababli, tadqiqot natijalari umumiy tendensiyalarni aks ettiradi. Shunga qaramay, olingan ma'lumotlar adabiy til va shevalar o'rtasidagi asosiy farqlarni yoritishda

yetarli ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Natijalar

Tadqiqot davomida adabiy til va shevalarning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinib, ularning jamiyat hayotidagi o'rni va ahamiyati bo'yicha bir qator ilmiy xulosalarga kelindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, adabiy til va sheva bir-birini inkor etuvchi emas, balki o'zaro bog'liq holda rivojlanadigan til hodisalaridir.

Birinchidan, adabiy til umumxalq uchun tushunarli bo'lgan me'yorlashgan til shakli ekani aniqlandi. U mamlakat hududidagi barcha fuqarolar uchun yagona aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi. Masalan, maktab darsliklari, ilmiy maqolalar, rasmiy hujjatlar, televideniye va radio dasturlari adabiy til asosida yaratiladi. Bu esa turli hudud vakillarining bir-birini oson tushunishiga yordam beradi.

Ikkinchidan, shevalar ma'lum hudud aholisi nutqiga xos bo'lib, xalqning tarixiy va madaniy xususiyatlarini saqlab qolishi kuzatildi. Masalan, Xorazm shevasida ayrim so'zlarning talaffuzi adabiy tildan farq qiladi, Farg'ona vodiysi shevasida esa ba'zi iboralar va so'z birikmalari o'ziga xos tarzda ishlatiladi. Bu holat shevalarning hududiy rang-barangligini ko'rsatadi.

Uchinchidan, tadqiqot natijalari shevalarning adabiy til lug'at boyligini oshirishdagi ahamiyatini tasdiqladi. Ko'plab xalqona iboralar, maqollar, atamalar va mahalliy so'zlar vaqt o'tishi bilan adabiy til tarkibiga kirib boradi. Masalan, xalq og'zaki ijodida qo'llaniladigan ko'plab so'zlar keyinchalik badiiy asarlarda va ommaviy nutqda ishlatilgan.

To'rtinchidan, adabiy tilning asosiy vazifasi milliy birlikni ta'minlash ekani ma'lum bo'ldi. Turli hududlarda yashovchi insonlar shevada gaplashishlari mumkin, biroq rasmiy va ta'limiy jarayonlarda adabiy tildan foydalanish umumiy tushunarlilikni yuzaga keltiradi. Bu ayniqsa davlat boshqaruvi va ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega.

Beshinchidan, shevalarni o'rganish til tarixi va etnografik ma'lumotlarni aniqlashda muhim manba ekani kuzatildi. Shevalarda qadimiy so'z shakllari, eski talaffuz unsurlari va tarixiy lug'at birliklari saqlanib qolgan bo'lishi mumkin. Shu sababli dialektologiya fanida shevalar alohida ilmiy qiymatga ega.

Oltinchidan, globallashtirish sharoitida adabiy tilning nufuzi ortib borayotgan bo'lsa-da, shevalarni saqlash zarurati ham kuchaymoqda. Chunki shevalar yo'qolib borishi bilan milliy madaniyatning ayrim qimmatli qatlamlari ham unutilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari adabiy til va shevalar o'rtasida sezilarli fonetik, leksik va grammatik farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Ayniqsa, fonetik darajada tovushlarning tushib qolishi, o'zgarishi va qisqarishi shevalarda ko'proq uchrashi aniqlandi. Leksik jihatdan esa bir xil ma'noni ifodalovchi turli so'z variantlari ishlatilishi kuzatildi. Grammatik darajada esa so'z tartibi va qo'shimchalarning ishlatilishida farqlar mavjudligi tasdiqlandi. Tahlil jarayonida olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, adabiy til ko'proq standartlashgan va me'yoriy tizimga ega bo'lsa, shevalar esa hududiy va madaniy xususiyatlarni aks ettiruvchi erkin shaklga ega.

Natijalar quyidagi asosiy yo'nalishlarda umumlashtirildi:

Fonetik farqlar

Leksik farqlar

Grammatik farqlar

Misollar

1. Fonetik farqlar

Inglizcha (English examples):

Literary Uzbek: kelayapman → Dialect: kepman

Literary Uzbek: ketayapti → Dialect: ketopti

German (Deutsche Beispiele):

Literaturesprache: ich komme → Dialekt: i komm

Literaturesprache: er geht → Dialekt: er gehd

Bu misollar shevalarda tovushlarning qisqarishi va soddalashuvi kuchli ekanligini ko'rsatadi.

2. Leksik farqlar

Inglizcha:

Literary: non → Dialect: patir / obi non

Literary: bosh → Dialect: kalla

German: Standard: Brot → Dialekt: Laib / Weck

Standard: Kopf → Dialekt: Schädel (ba'zi hududlarda)

Bu yerda bir xil ma'noni ifodalash uchun turli so'zlar ishlatilishi kuzatiladi.

3. Grammatik farqlar

Inglizcha: Literary: Men kitob o'qiyapman. → Dialect: Men kitob o'qiyapman-a / o'qiyapman-da

Literary: U uyga ketdi. → Dialect: U uyga ketvordi

German: Standard: Ich habe das Buch gelesen. → Dialekt: Ich hab das Buch glesn

Standard: Er ist nach Hause gegangen. → Dialekt: Er is hoam ganga (Bavarian variant)

Bu misollarda grammatik qisqarish va yordamchi so'zlarning tushib qolishi kuzatiladi.

Muhokama

Ushbu tadqiqot natijalari adabiy til va shevalar o'rtasidagi farqlar lingvistik tizimning tabiiy va doimiy jarayoni ekanligini ko'rsatdi. Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, shevalar adabiy tilga nisbatan ko'proq o'zgaruvchan bo'lib, ular fonetik soddalashuv, leksik boylikning hududlashuvi va grammatik tuzilmalarning qisqarishi bilan tavsiflanadi. Bu holat nafaqat o'zbek tiliga, balki ingliz va nemis tillariga ham xos umumiy lingvistik hodisa ekanligi aniqlangan misollar orqalistasdiqlandi. Fonetik jihatdan shevalarda tovushlarning qisqarishi va tushib qolishi (masalan, kelayapman → kepman, ingliz tilida going to → gonna, nemis tilida ich habe → ich hab) nutqni tezlashtirish va iqtisod qilish tendensiyasi bilan bog'liq. Bu jarayon til evolyutsiyasining tabiiy bosqichi bo'lib, og'zaki nutqda qulaylik yaratishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, adabiy til bu o'zgarishlarni cheklab, barqaror me'yorni saqlab qoladi. Leksik tahlil natijalari

shuni ko'rsatdiki, shevalarda bir xil tushunchani ifodalash uchun turli so'zlar ishlatiladi. Masalan, o'zbek shevalarida non – patir – obi non kabi variantlar, ingliz tilida child – kid, nemis tilida Brot – Laib kabi farqlar kuzatiladi. Bu holat hududiy madaniyat, tarixiy rivojlanish va boshqa tillar bilan kontakt natijasida yuzaga keladi. Demak, leksik farqlar tilning madaniy qatlamini aks ettiruvchi muhim indikator hisoblanadi. Grammatik darajada esa shevalarda soddalashtirish jarayoni yaqqol seziladi. Gap tuzilishida qisqartmalar, qo'shimchalarning tushib qolishi va erkin so'z tartibi ko'proq uchraydi. Masalan, o'zbek tilida U uyga ketdi → U uyga ketvordi, ingliz tilida He is going → He's going, nemis tilida ich habe gemacht → ich hab gemacht.

Bu hodisa nutqning tez va tabiiy oqimini ta'minlashga xizmat qiladi, biroq adabiy til me'yorlarida bu shakllar rasmiy yozuvda qabul qilinmaydi.

Tadqiqot davomida shuningdek, adabiy til va shevalar o'rtasidagi munosabat faqat qaramaqarshilik emas, balki o'zaro ta'sir jarayoni ekanligi ham aniqlandi. Shevalar adabiy tilni boyituvchi manba bo'lib xizmat qilishi mumkin, ayniqsa leksik qatlamda yangi so'z va iboralar adabiy tilga kirib kelishi kuzatiladi. Shu bilan birga, adabiy til esa shevalar uchun normativ asos vazifasini bajaradi. Ingliz va nemis tillaridan olingan misollar tadqiqot natijalarini yanada kengroq lingvistik kontekstga olib chiqadi. Bu tillardagi dialektlar ham o'zbek tilidagi kabi fonetik qisqarish va grammatik soddalashuvga ega ekanligi ko'rsatildi. Masalan, ingliz tilidagi gonna, wanna shakllari yoki nemis tilidagi Bavarian dialekti (ich hab gsehn) til evolyutsiyasining universal qonuniyatlarini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, adabiy til va shevalar o'rtasidagi farqlar statik emas, balki dinamik jarayondir. Bu jarayon ijtimoiy, hududiy va kommunikativ omillar bilan bevosita bog'liq bo'lib, tilning tabiiy rivojlanish qonuniyatlarini aks ettiradi.

Qiyosiy tahlil

Ushbu tadqiqotda adabiy til va shevalar o'rtasidagi farqlar o'zbek, ingliz va nemis tillari misolida qiyosiy ravishda o'rganildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, dialektal farqlar barcha tillarga xos universal lingvistik hodisa bo'lib, ular fonetik, leksik va grammatik darajalarda namoyon bo'ladi. Fonetik jihatdan barcha uch tilda ham shevalarda tovushlarning qisqarishi, tushib qolishi yoki o'zgarishi keng tarqalgan. O'zbek tilida bu holat kelayapman → kepman, ketayapti → ketopti shakllarida kuzatiladi. Ingliz tilida esa going to → gonna, want to → wanna kabi qisqartmalar mavjud. Nemis tilida ayniqsa og'zaki nutqda ich habe → ich hab, ich bin gegangen → ich bin ganga kabi shakllar uchraydi. Bu holat fonetik soddalashuvning barcha tillarda mavjudligini va u nutqni tezlashtirish hamda kommunikativ qulaylik yaratishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Leksik jihatdan ham sezilarli farqlar mavjud. O'zbek shevalarida bir tushuncha turli so'zlar bilan ifodalanadi, masalan, non, patir, obi non shakllari. Ingliz tilida child – kid, elevator – lift kabi variantlar mavjud bo'lib, ular hududiy farqlanishni aks ettiradi.

Nemis tilida esa Brot – Laib, Kopf – Schädel kabi leksik variantlar uchraydi. Bu holat tilning tarixiy rivojlanishi,

madaniy muhit va boshqa tillar bilan aloqalar natijasida shakllanganligini bildiradi. Grammatik jihatdan ham shevalarda soddalahuv jarayoni kuzatiladi. O'zbek tilida U uyga ketdi

→ U uyga ketvordi kabi qisqartirilgan shakllar ishlatiladi. Ingliz tilida He is going → He's going, nemis tilida esa ich habe gemacht → ich hab gemacht kabi og'zaki nutqqa xos shakllar mavjud. Bu grammatik o'zgarishlar nutqni ixchamlashtirish va tez muloqotni ta'minlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, adabiy til va shevalar o'rtasidagi farqlar barcha tillarda bir xil yo'nalishda rivojlanadi. Shevalar ko'proq erkin va o'zgaruvchan bo'lsa, adabiy til barqaror va me'yorlashgan tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, shevalar tilning tabiiy rivojlanish jarayonini aks ettirib, uning boyishi va rang-barangligini ta'minlaydi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijalariga asoslanib, adabiy til va shevalar o'rtasidagi farqlar tizimli va ko'p qatlamli lingvistik hodisa ekanligi aniqlandi. Tahlil jarayonida fonetik, leksik va grammatik darajalarda sezilarli tafovutlar mavjudligi isbotlandi. Shevalar ko'proq og'zaki nutqqa xos soddalahuv, qisqarish va hududiy rang-baranglik bilan ajralib tursa, adabiy til esa me'yorlashgan, barqaror va rasmiy kommunikatsiya uchun asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Fonetik tahlil natijalari shevalarda tovushlarning tushib qolishi va o'zgarishi nutqni tezlashtirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Leksik tahlilda esa bir xil tushunchaning turli hududlarda turlicha so'zlar bilan ifodalanishi aniqlanib, bu tilning madaniy va tarixiy boyligini aks ettirishi tasdiqlandi. Grammatik tahlil esa shevalarda sintaktik soddalahuv va qo'shimchalarning qisqarishi ko'proq uchrashini ko'rsatdi. Ingliz va nemis tillaridan keltirilgan misollar ushbu jarayonlarning faqat o'zbek tiliga xos emas, balki universal lingvistik qonuniyat ekanligini tasdiqladi. Bu esa dialektal farqlarning har bir tilda tabiiy ravishda yuzaga kelishini ko'rsatadi.

Umuman olganda, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, adabiy til va shevalar o'rtasidagi munosabat qarama-qarshilik emas, balki o'zaro boyituvchi tizimdir. Shevalar tilning jonli rivojlanishini ta'minlasa, adabiy til uning me'yoriy va barqaror shaklini saqlab turadi. Shu sababli shevalarni o'rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy va tarixiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent, 2010.
2. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent, 2012.
3. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2006.
4. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 2015.
5. O'zbek tilining leksikologiyasi. – Toshkent, 1990.
6. O'zbek dialektologiyasi asoslari. – Toshkent, 2008.
7. Sotsiolingvistika asoslari. – Toshkent, 2014.
8. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge, 2010.
9. Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. – London, 2000.
10. An Introduction to Sociolinguistics. – Oxford, 2015..